

ČLANCI

UDK 070(497.5)

(119-134)

*Ante Gavranović**

U borbi za nacionalni identitet

Kratka povijest hrvatskog tiskanog novinstva

Summary

“In the written histories of (Croatian) politics and literature, journalism is not well represented. Journalism in our region has often been a bit of an abject profession. In the past, other professions would eye journalists as unfinished scholars, impractical, and a bit too adventurous—the exact opposite of positions in civil callings, prestigious in rank and file.”¹

Of the little research done on the history of the Croatian press, Josip Horvat² and Boždar Novak³ have been the most thorough; they have shown many of the complexities of Croatian press history. Through its development, journalism in many countries - including Croatia - has become the “Fourth Estate,” but the path taken to this designation has not been an easy one. Croatian’s young people who choose journalism as a profession today do not know about these struggles. This paper attempts to briefly explore the historical movements and roots of Croatian journalism.

Ključne riječi: povijest novinstva, nacionalni identitet, sloboda izražavanja

* Ante Gavranović, doajen hrvatskoga novinarstva

¹ Horvat, Josip: Isto, Predgovor, str. 17

² Horvat, Josip: *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.

³ Novak, Boždar: *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

Političarima nikako ne ide u glavu da novine ne postoje zato da bi oni svoje dvojbene mudrosti priopćavali narodu nego da iz njih doznaju što misli narod.

Krešimir Džeba

Uvod

Bez razvoja novinstva danas je gotovo nezamislivo pratiti događanja u našoj prošlosti. Mnogi se možda neće složiti s tezom da je upravo novinstvo pridonijelo ostvarenju jedinstvenog pravopisa i zajedničkog književnog hrvatskoga jezika. Upravo je novinstvo kroz posljednja dva-tri stoljeća bilo ona snažna, nezaobilazna poluga političke misli, borbe za samostalnost i nacionalni identitet, bez obzira na to kroz koje je faze prolazilo. U svim značajnim povijesnim trenucima u razvoju hrvatske nacionalne povijesti, novine su bile posljednji branik interesa i stup oko kojega se okupljala narodna inteligencija i koje su tražile promjene u društvenim kretanjima.

To su ostale do danas.

Dugački put do slobodnog tiska

Zagrebački tjednik *Ephemerides Zagabrienses* (1771.) prve su stalne novine na hrvatskom području. Slijedio je drugi tjednik, *Agramer Deutsche Zeitung* (1786.) i treći zagrebački list (opet na njemačkome jeziku) *Croatischer Korrespondent* (1789.).

U Zadru se (1806.) pojavio list *Il Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin*, na talijanskom i hrvatskom jeziku. Prve jezikom i duhom hrvatske novine su Gajeve *Novine Horvatske* (političko informativno glasilo) i *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* (književno-kulturni, ideološko-propagandistički prilog listu). Tiskane su početkom 1835. godine. Već sljedeće godine mijenjaju ime u *Novine Ilirske* i *Danica Ilirska*. Budući da su, međutim, ilirsko ime te svaka politička i kulturna djelatnost u duhu ilirizma zabranjeni (1843.) dobivaju novo ime *Novine*, a *Danica* opet postaje *Danica horvatsko-slavonska-dalmatinska*. Novine uskoro postaju *Narodne novine*. Pod tim imenom izlaze i danas i upravo su nedavno obilježile 170. godišnjicu izlaza⁴.

⁴ *Narodne novine* danas su službeno glasilo Republike Hrvatske

U doba hrvatskoga narodnog preporoda *Novine hrvatske* i *Danica* svakako su najvrednija žarišta novinarskih, književnih i domoljubivih nastojanja i oko kojih se okupljaju svi građanski preporoditelji – tvorci suvremene Hrvatske.

Zabilježeno je da potkraj 1838. u Hrvatskoj izlaze četiri lista: *Novine, Danica, Agramer Zeitung* i *Luna*. Od 1839. izlazi i mjesečnik *Croatia*.

Pojava *Zore Dalmatinske* (1844.) označava izlaženje prvog izrazito hrvatskoga lista u Dalmaciji.

Već 1842. javlja se u Hrvatskoj prvi specijalizirani list za gospodarstvo – *Priobćenje članovima hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva*, preteča današnjeg *Gospodarskog lista*, koji se također još uvijek objavljuje.

Velika Narodna skupština je (1848.) prihvatila Zahtijevanje naroda u 30 točaka. Riječ je o cjelovitom političkom, društvenom i gospodarskom programu, kojim su postavljeni temelji moderne građanske Hrvatske. Zahtjev pod brojem 9 proklamira «Slobodu štampe, vjere, učenja i govora», a pod brojem 11 «Jednakost svih bez razlika stališa i vjera pred sudom».⁵ Hrvatski državni sabor inicira pokretanje *Saborskih novina* – prvog hrvatskoga dnevnika, a to su ujedno i prve stranačke novine u nas. *Slavenski jug* (1848.) najradikalniji je list u Austrijsko-Ugarskoj Monarhiji, s posebnim prilogom *Prijatelj puka*. To je bio i prvi list u nas koji se obraćao seljaštvu. Zabilježen je i kao prva žrtva zakonskih ograničenja u novinstvu (1850.). Godine 1849. pokreće se i prvi domaći list na njemačkome jeziku, *Suedslawische Zeitung*, koji je trebao pojasniti svijetu hrvatska politička stajališta, interese i zahtjeve. Prestao je izlaziti 1852. godine.

To je i vrijeme nastanka novih listova u pokrajinskim središtima. U Varaždinu se pojavljuje list *Lucifer*; u Osijeku *Volksredner fuer Vaterland*; u Dubrovniku *Rimembranza della Settimana* i, nešto poslije, hrvatski tjednik na talijanskom jeziku *L'Avenire*; u Zadru tjednik *Dalmazia Costituzionale* i *Observatore Dalmato – Smotritelj dalmatinski*.

Prema nekim naznakama, hrvatsko je novinstvo 1848. i 1849. bilo među najslobodnijima u Europi. Zabilježeno je da je u «tiskovnim deliktima» neovisno hrvatsko sudstvo uvijek štitilo novinare i nakladnike od progona. Već tada se pokazalo da neovisno sudstvo i neovisno novinstvo idu ruku po ruku.⁶

⁵ Zasjedanje Hrvatskog sabora 25. ožujka 1848.

⁶ Novak, Božidar: isto, str. 35

U doba Bachova apsolutizma (1851.-1860.) bila je praktički spriječena svaka novinska i publicistička djelatnost u Hrvatskoj. Većina novina iz preporodnog razdoblja je zabranjena, a u deset godina apsolutizma javilo se samo deset novih glasila.

Usprkos teškoćama, nisu ugašene ideje o stvaranju neovisnih novina. Tako Imbro Tkalec (1861.) pokreće list *Ost und West*, najprije kao dnevnik, zatim kao tjednik i polutjednik. Ivan Vončina⁷ pokreće dnevnik *Svijet* (1866.) Na tržište stižu i novi listovi izvan Zagreba. U Karlovcu se tiska prvi izvanstranački ilustrirani časopis *Glasonoša* s posebnim prilogom *Posao i promet*. U Karlovcu izlazi i prvi obiteljski zabavnik *Naše gore list* (1861.-1866.), a nakratko izlazi i *Karlovački viestnik* (1861.). U Varaždinu se pojavljuje naš prvi humoristički list *Podravski jež*.

Nakon Bachova apsolutizma u Hrvatskoj se osnivaju četiri političke stranke i počinje razdoblje stranačkog novinarstva. Postaje praksa da političari preko svojega tiska komuniciraju s narodom. *Požor-Obzor* postaje tada glasilo vodeće Narodne liberalne stranke pod vodstvom J. J. Strossmayera. Banska vlast pokreće dnevnik *Domobran* (1864.), a ban Rauch glasilo Mađaronske narodno ustavne stranke *Hrvatske novine* (1867.). Nezavisna narodna stranka pokreće list *Prijatelj naroda* (1888.), a Unionistička stranka *Pravi prijatelj naroda* (1891.). I druge stranke su aktivne: August Šenoa pokreće *Humoristički list* (1877/78.), a Milan Grlović *Svjetonazor*, naš prvi informativni tjednik (1877.).

Utjecaj *Obzora* na hrvatsku inteligenciju

Značajna godina za hrvatsko novinstvo je 1860., kada je pokrenut *Požor*, glasilo Strossmayerove Narodne liberalne stranke, koji od 1867. izlazi pod imenom *Novi Požor*, a od 1869. pod imenom *Zatočnik* i, nešto poslije, *Branik*. Od 1871. izlazi kao *Obzor* i postaje najutjecajniji dnevnik hrvatske liberalne građanske inteligencije. Osnivači *Požor-Obzora* bili su Bogoslav Šulek (prvi profesionalni hrvatski novinar), Mojsije Baltić i Edvard Vrbančić. Zanimljivo je da je prvi broj objavljen 20 dana prije tzv. Oktobarske diplome,

⁷ Horvat, Josip: isto, str. 277 – «Ivan Vončina je promijenio novinski izraz u Hrvatskoj, uveo u njega dnevni govor, ritam svagdašnjice, uličnu riječ».

kojom je Ugarskoj i Hrvatskoj vraćen ustav i formalno obnovljena politička aktivnost.

Obzor je odigrao iznimno važnu ulogu u hrvatskome novinstvu. Josip Horvat u svojem djelu *Živjeti u Hrvatskoj – Zapisi iz nepovrata 1900.-1941.* piše da su «pokretači *Pozor-Obzora* bili ljevičari nekadašnje Ilirske narodne stranke, stvarno skupina pojedinca, živ kontinuitet najzvučnijih ideja 1848.⁸».

U to se vrijeme hrvatska građanska inteligencija napajala zapadnjačkim političkim pojmovima: ustavnost, parlamentarizam, demokracija, federalizam. Ti pojmovi postaju temeljni ciljevi političkih težnji. Posebna vrijednost je u činjenici da je *Pozor-Obzor* uspio u početku svojeg djelovanja oživotvoriti koncentraciju većine hrvatske inteligencije. No, istini za volju, treba istaknuti da je ta koncentracija uspjela prvenstveno na negaciji: sva je inteligencija protivnik habsburškog birokratskog centralizma, koji je ugrozio i nacionalne i gospodarske interese Hrvatske. *Pozor-Obzor* je tako govornica veoma heterogenih elemenata: nekadašnjih ljevičara Kušlana, Šuleka i Vrbančića; novih nacionalnih radikala Ante Starčevića i Eugena Kvaternika; umjerenih unionista-racionalista Bogovića i baruna Hellenbacha (koji upravo u *Pozoru* objavljuje raspravu o socijalnim problemima, prvu takve vrste u hrvatskoj publicistici). Konačno, oko *Pozora* okuplja se i najmlađe godište inteligencije, koje je dozrelo pod apsolutizmom i koje se tek postupno formira.

Sa stajališta profesije važno je zabilježiti da je *Pozor* zabranjen početkom siječnja 1864., a tadašnji urednik i vlasnik Ivan Perkovac⁹ strpan je u zatvor.

Nema spora: nekoliko je desetljeća *Obzor* stvarao mentalitet hrvatske inteligencije. Njegovoj popularnosti, kao «prokušanog patriotskog lista», pridonio je i surov režim Khuena Hedervarya: u Habsburškoj Monarhiji zauzimao je prvo mjesto prema broju pljenidbi listova – u 15 godina zaplijenjen je više od 900 puta.

Novu dimenziju *Obzoru* dao je dr. Milivoj Dežman, koji uređuje list od 1906. do kraja njegova postojanja. Čim je postao urednik, proveo je pravu revoluciju u listu: izveo je *Obzor* iz sprege tradicije štrosmajerovskog liberalnog klerikalizma i pretvorio ga u kulturno naprednjački list. *Obzor* je, u

⁸ Horvat, Josip: *Preživjeti u Zagrebu – Povrat iz nepovrata 1900.1941*,

⁹ Perkovac je tako prvi novinar u Hrvatskoj osuđen na zatvor u 19. stoljeću. Njegovu sudbinu poslije će podijeliti mnogi drugi.

tome se slažu povjesničari, otvarao Hrvatima europske obzore. Kao potvrdu te činjenice, opet se pozivamo na Josipa Horvata, koji napominje da je 60 posto zagrebačkih novinara prošlo svoje školovanje upravo kroz redakciju *Obzora*. Do 1914, pod uređivanjem Dežmana, *Obzor* je izvanstranačko glasilo. Takvo stajalište mijenja se 1919., kad je list (č. Dežman) ozbiljno zaplovio u stranačke vode i traje do istupa iz Hrvatske zajednice i Hrvatskog bloka, u kojima je Dežman vodio glavnu riječ. *Obzor* opet dobiva širu slobodu akcije i karakter politički neovisnoga lista. Iako u početku pristaša šestojanuarske diktature, ubrzo se vraća na pozicije lista umjerene građanske inteligencije i to stajalište zadržava do raspada Kraljevine Jugoslavije. Posljednji broj *Obzora* izašao je 10. travnja 1941., nakon 80 godina neprekidnog izlaženja¹⁰.

Od početka ustavnog razdoblja u hrvatsku politiku ulazi nova generacija političara i novinara koji se naglašeno prihvaćaju nacionalni i državotvorni program. Pobornik i pokretač tih ideja je dr. Ante Starčević, koji svoje pravaške zamisli pokušava najprije predstaviti kroz humorističko-satirički list *Zvekan* (1867.). Taj list je bio začetnik pravaškoga novinstva, koje je u Hrvatskoj sljedećih nekoliko desetljeća imalo snažan društveni i politički utjecaj.

Poslije *Zvekana* Stranka prava izdaje polumjesečnik *Hervat* (1868.), koji pod imenom *Hrvatski list* izlazi do srpnja 1869. godine. Publicistička djelatnost pravaša obnovljena je 1878. listom *Sloboda* u Sušaku. Godine 1884. *Sloboda* seli u Zagreb i prihvaća ime *Hrvatska* (1886). Razdvajanjem Stranke prava skupina 'domovinaša' osniva dnevnik *Hrvatska domovina* (1896.), dok druga, skupina pravaša, poznata pod imenom «frankovci», izdaje dnevnik *Hrvatsko pravo* (1895.).

Pravaši objavljuju mnoge satiričke političke listove: *Vragoljan* u Bakru (1881.-1886.); *Bič* i *Novi bič* (1883.-1886.), *Komarac*, *Brico*, *Muba*, *Stršen* (1889.-1890.) i *Satir* (1901.-1902.).

Budući da su pravaške novine odigrale iznimno značajnu ulogu u stvaranju javnog mnijenja, potrebno je spomenuti neke značajke toga novinarstva. To se ponajprije odražavalo u otporu protiv Austrije i naglašenom pristupu balkanskom rješenju hrvatskog, odnosno jugoslavenskog pitanja. Starčević i pravaško novinstvo unijeli su nov duh u hrvatski javni život i novinarstvo. Nije tu bilo riječi samo o afirmaciji hrvatstva, idejama o samostalnoj državi i hrvatskom suverenitetu, nego je pravaško novinstvo

¹⁰ Horvat, Josip: isto, str. 244-245

zastupalo ideje o neograničenoj slobodi tiska i izražavanja kao bitnog preduvjeta za stvaranje suvremene hrvatske nacije¹¹.

Opsežno pravaško novinstvo iscrpljivalo se u nizu stranačkih raskola. Ipak, dva pravaška lista – *Hrvatska* i *Hrvatsko pravo* - spajaju se (1903.) u glasilo svih pravaških frakcija pod imenom *Hrvatsko pravo*. List je zabranjen 1910., pa se pokreće novi – *Hrvatska*. Nakon ponovnog raskola skupina pravaša okupljena oko dr. Mile Starčevića izdaje dnevnik *Hrvat* (1913.)

Buđenje nacionalne svijesti

I u Dalmaciji je novinstvo pokretna snaga narodnoga preporoda. Najvažniju ulogu ima list *Il Nazionale* i njegov prilog na hrvatskom jeziku *Narodni list* (1862.). List od 1885. nosi samo ime *Narodni list*.

U Istri prvi list za Hrvate pokreće biskup Juraj Dobrila (1870.) pod imenom *Nаша sloga*. Najprije izlazi u Trstu, poslije u Puli (1899.) – sve do lipnja 1915. godine. U Puli izlazi i tjednik *Il diritto Croato* (1888.).

U Rijeci za vrijeme hrvatske uprave izlazi pet listova, nijedan na hrvatskome jeziku: prvi riječki dnevnik *L'Eco di Fiume* (1857.-1860.), *Gazetta di Fiume* (1860.-1862.), *Giornale di Fiume* (1865.), *Gazetta di Fiume – Fiumaner Zeitung* (1867.) i *La Bilancia* (1867.-1919.).

Srpsko-dalmatinski magazin prvi je periodik tiskan na slavenosrpskom jeziku (1836.-1848.). Srpska narodna stranka u Dalmaciji pokreće *Srpski list* (1880.), zatim *Srpski glas* (1887.-1904.), pa *Glas dubrovački*. Od 1884. u Zagrebu izlazi *Srbobran* (1884.), glasilo Srpske samostalne stranke. Ukinut je 1902., da bi krajem godine bio pokrenut *Novi Srbobran*.

Počeci radničkoga tiska javljaju se s listom *Radnički prijatelj – Der Arbeiterfreund* (1874.). Slijede *Tipografija* (1877.), *Radnički glasnik*, u Dubrovniku list *Radnik*. Prvo glasilo socijalne demokracije *Sloboda* izlazi 1992. Zanimljivo je napomenuti da su od ukupno 24 objavljena broja, čak 23 zaplijenjena. *Crvena sloboda* (1906/07.), pa *Razredna borba*, *Naprijed*, *Slobodna riječ*, prvi socijaldemokratski dnevnik u nas koji izlazi do 1914., samo su dio naslova radničkih novina. Do 1918. godine izlazilo je u Hrvatskoj 19 socijalistički usmjerenih listova, zatim osam sindikalnih i šest radničkih.

¹¹ Bogdanov, Vaso: *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, NIP, Zagreb, 1958., str. 729-769

Hrvatsko oporbeno novinstvo izloženo je krajem 19. stoljeća snažnom udaru vladajuće stranke. Spomenimo samo činjenicu da je za vrijeme 20-godišnjeg banovanja Khuena Hedervaryja bilo više od 5000 zapljena oporbenih listova, pa je ocijenjeno da je to najokrutnije razdoblje odnosa prema tisku u Europi, nazvano 'ruglom 19. stoljeća'¹².

U 20. stoljeće hrvatsko novinstvo ulazi s novim težnjama. Braća Antun i Stjepan Radić pokreću *Dom* (1899.) i *Hrvatski narod* (1904), Supilo *Novi list* (1900.) (poslije *Riječki novi list*). U Zagrebu izlazi socijalistički dnevnik *Slobodna riječ* (1902.), u Osijeku dnevnik *Narodna obrana* (1902.). Milivoj Dežman pokreće tjednik *Pokret* (1904.), koji poslije izlazi kao dnevni list. Napredna omladinska generacija izdaje od 1902. polumjesečnik *Hrvatska misao*.

Dolaskom u *Obzor* Milivoja Dežmana (1906.), koji će u tome listu ostati do 1940. godine, rađa se u Hrvatskoj informativno novinarstvo i uvodi u većoj mjeri profesionalizam. Godine 1907. izlazi prvi broj *Novosti*, zatim *Hrvatske novosti* (1909.), a 1910. *Male novine*. Godine 1912. tiskan je i prvi broj *Jutarnjeg lista*. U Zagrebu izlazi i *Dnevni list* (1905/06.), a od 1906. i satirički list *Koprive*.

U povećanoj se mjeri javlja i tisak u drugim dijelovima Hrvatske. U Zadru *Hrvatska riječ* i *Pučki glas* (1906.); u Splitu *Sloboda* (1905.), zatim *Velebit*; u Trstu dnevnik *Balkan* (1907.). U Varaždinu izlaze *Varaždinač* (1906.), *Hrvatske pravice* (1907.-1911.) i *Naše pravice* (1908.-1914.). U Dubrovniku izlazi *Crvena Hrvatska* (1906.-1918.); u Puli *Omnibus* (1904.-1912.) i *Polaer Tagblatt* (1906.-1918.); u Rijeci katolički dnevnik *Riječke novine* (1912.).

Dana 18. prosinca 1910. osnovano je i Hrvatsko novinarsko društvo, koje je okupilo 53 profesionalna novinara. Pokretač i prvi predsjednik HND-a bio je Milan Grlović¹³. Valja zabilježiti da je 1911. u Hrvatskoj izlazilo 11 dnevnika i 51 tjednik.

Početak Prvog svjetskog rata suspendiran je postojeći zakon o tisku i svi su listovi podvrgnuti preventivnoj cenzuri. Zabranjene su mnoge novine, a zabranjen je i rad HND-a. No, povećane potrebe za novinama uskoro prevladavaju sve zapreke: godine 1915., nakon što je zabranjena *Naša*

¹² Novak, Božidar, isto, str. 62

¹³ Uz Milana Grlovića, predsjednika, članovi Privremenog društvenog odbora bili su: Ivan Peršić, Toni Schlegel, Većeslav Vilder, Ferdinand Pajas, Zvonimir Vukelić i Marija Jurić-Zagorka.

sloga, u Puli izlazi dnevnik *Hrvatske novine*; u Sušaku se tiskaju *Primorske novine* (1916.). U Zagrebu se javlja *Hrvatski pokret*, zatim *Hrvatska država*, obnavlja se *Sloboda*. Početkom 1918. izlazi *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*, a iste godine se *Male novine* pretvaraju u *Novo vrijeme*. U Splitu počinje izlaziti *Novo doba*. Rat su preživjele službene *Narodne novine*, Radićev *Dom*, zadarski *Narodni list* te *Hrvatska – list Čiste stranke prava*.

To razdoblje označava i kraj velikoga procvata hrvatskoga novinstva.

Razdoblje «olovnih novinarskih godina»

Razdoblje od 1918. do 1941. obilježeno je izrazitom velikosrpskom, antihrvatskom i antidemokratskom politikom. Prati je sustav ograničenja slobode izražavanja te progon nacionalnog i lijevog hrvatskog tiska. Ipak, razvoj informativnog novinstva teško se zaustavlja.

Uz *Novo doba* u Splitu izlaze dnevnic: u Osijeku *Hrvatski list* (1922.), u Sušaku *Primorske novine* (1921.), *Straža* i *Hrvatska obrana*. Komunisti pokreću u razdoblju od 1918. do 1920. čak 17 listova, među kojima se ističu *Istina*, *Nova istina*, *Borba*, *Književna Republika*, *Mlada garda*. Stranka prava objavljuje *Hrvatsku misao* (1922.-1932.); konzervativni dio hrvatsko-srpske koalicije listove *Život* i *Pokret* (1921.-1924.); socijalisti izdaju *Slobodu* (od 1917.), a socijaldemokrati *Pravdu* (1923.). HSS nastavlja tiskati tjednik *Dom*. Godine 1936. pokreće i svoje glasilo *Hrvatski dnevnik*, a njegov je prvi broj tiskan u više od 100 000 primjeraka. Godine 1939. izlazi novi dnevnik *Zagrebački list*.

Stranačko novinstvo postupno gubi širu čitateljsku publiku, a informativni tisak bilježi uspon. Informativni listovi dio su nakladničke kuće Tipografija, koja nastavlja tiskati *Jutarnji list* i *Obzor*, a pokreće i dnevnik *Večer* (1920.) i ilustrirani tjednik *Svijet* (1926.), našu prvu reviju u bakrotisku. Novinski koncern Jugoštampa nastavlja tiskati dnevnik *Novosti*, *Riječ* i *Der Morgen*, poslije *Morgenblatt*. Početkom 1939. pristaše dr. Ante Pavelića objavljuju tjednik *Hrvatski narod*. Oživljava legalni i ilegalni lijevi tisak. Krleža izdaje *Pečat* (1940.), tjednik *Radnik* bilježi nakladu od 80 000 primjeraka. Novinsku pozornicu obogaćuje *Politički vjesnik* (lipanj 1940.), koji se nastavlja

kao *Vjesnik radnog naroda*, preteča današnjeg *Vjesnika*.

Prema podacima Referade za štampu pri kabinetu bana na području Banovine Hrvatske izlazilo je 1940. godine 487 listova, od kojih je 15 dnevnika (samo u Zagrebu ih je deset). Ukupno se u Zagrebu tiskaju 373 lista, u Splitu 23, Dubrovniku 15, Osijeku 13, Šibeniku 8, Varaždinu 4, a u Vinkovcima i Virovitici po dva lista. Izlazi 58 vjerskih listova, od kojih u Zagrebu 40. U prodaji je 29 gospodarskih listova, 8 staleških i 25 kulturno-umjetničkih.

Travanjskim ratom, okupacijom Jugoslavije i uspostavljanjem Nezavisne Države Hrvatske (1941.) ukinut je hrvatski građanski tisak. Glavno glasilo ustaškog pokreta je *Hrvatski narod*. Drugi dnevnik, *Novi list*, mijenja ime u *Nova Hrvatska*. *Narodne novine* nastavljaju izlaziti kao službeni list NDH. U Osijeku izlazi *Hrvatski list*; u Splitu *Novo doba*, koji ukidaju Talijani i pokreću dnevnik *San Marco*, a poslije *Il Popolo di Spalato*. *Novo doba* ponovno izlazi nakon kapitulacije Italije.

Iz službenog popisa listova (24. studeni 1942.) proizlazi da je na području NDH tiskano 8 dnevnika, 25 tjednika i 19 mjesečnika u Zagrebu te 17 tjednika i 14 mjesečnika u pokrajini.

Utjecaj antifašističkoga tiska

Sve je prisutniji antifašistički tisak. Glavni je list *Vjesnik Jedinствene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske*, zatim *Omladinski borac* i *Pionir* (1942.), *Žena u borbi* (1943.), *Naprijed* (1943.), *Slobodni dom* – glavno glasilo Hrvatske seljačke stranke, *Srpska riječ*. Zabilježena je 151 tiskovina antifašističkoga usmjerenja. Najznačajniji listovi su *Slobodna Dalmacija* (1943.), *Glas Istre* (1943.), *La Voce del Popolo* (1943.), *Glas Slavonije* (1943.), *Primorski dnevnik* od kojega se stvara *Riječki list – Novi list* (1943). U Zagrebu izlazi ilegalna *Narodna borba*, preteča poslijeratnog *Narodnog lista*. Veoma je raširen antifašistički tisak vezan za HSS, zatim za Press službu izbjegličke vlade i hrvatski zbjeg u El Shatu. Od 1943. pri ZAVNOH-u se osniva Odjel za informacije, koji usmjerava antifašistički tisak.

Nakon svršetka rata prestaju izlaziti svi listovi NDH. Obračun s novinarima koji su djelovali u tiskovinama NDH bio je drastičan. Prema

nepotpunim podacima 131 novinar je napustio zemlju, stotini je bilo onemogućeno svako novinarsko djelovanje, oko 30 novinara nastavilo je raditi u novim listovima, a na smrtnu kaznu osuđeno je više od 40 novinara i vodećih ličnosti propagandnog sustava NDH. Isto tako, u ratu je ubijeno 165 novinara-antifašista¹⁴.

Tijekom druge polovice 1945. dnevnici postaju: *Vjesnik, Slobodna Dalmacija, Riječki list, La Voce del Popolo, Glas Slavonije, Narodni list, Narodni sport*, zagrebačko izdanje *Borbe*. Nastavljaju izlaziti listovi *Naprijed, Slobodni dom, Srpska riječ, Omladinski borac, Pionir i Žena u borbi*, a novi tjednici su *Glas rada, Kerempub* i *Gospodarski list* (čije je izlaženje ponovno uspostavljeno). Godine 1948. u Hrvatskoj izlazi 113 listova.

Komunistička partija uvodi jednostranački sustav i primjenjuje model sovjetskog medijskog sustava. Novinstvo postaje 'dio partijske propagande i obrazovanja masa u duhu socijalizma'¹⁵. Novinske vijesti su ograničene, komentari dirigirani. Iako je prvim Zakonom o štampi (1945.) i Ustavom Demokratske Federativne Jugoslavije (1946.) ukinuta cenzura i proklamirana puna sloboda tiska, u praksi vlada potpuni politički monopol. Tome je pridonijelo i represivno zakonodavstvo u odnosu prema novinarima.

Godina 1952. obilježava svršetak razdoblja boljševizacije. Upravo u to vrijeme javlja se *Vjesnik u srijedu*, tjednik koji će imati golem utjecaj na razvoj novinstva u Hrvatskoj¹⁶. Počinje razdoblje razvijanja informativnih listova, okrenutih tržištu i čitateljstvu. Javlja se novi dnevnik – *Večernji vjesnik*, a kasnijim spajanjem *Narodnog lista* i *Večernjeg vjesnika* nastaje – današnji *Večernji list*.

Riječki list (1954.) postaje *Novi list*, a spajanjem s tjednikom *Glas Istre* izlaze dva dnevnika – *Novi list* i *Glas Istre*. *Narodni sport* prerasta u *Sportske novosti*.

Do 1971. traje razdoblje snažnog razvoja medijskih kuća i novih novinskih naslova. Prednjači koncert *Vjesnik*, koji prerasta u najveću novinsko-izdavačku kuću u jugoistočnoj Europi. Brojna su njegova izdanja: *Vjesnik, Vjesnik u srijedu, Arena, Plavi vjesnik, Svijet, Start, Studio, Vikend, Tina* i *Sve oko nas*. U *Slobodnoj Dalmaciji* startaju s *Nedjeljnom Dalmacijom* (1971.).

¹⁴ Novak, Božidar: isto, str. 412

¹⁵ Novak, Božidar, isto, str. 460-461

¹⁶ isto, str. 567-574

Ponovno izlazi *Telegram*, pokreću se *Privredni vjesnik* i *Informator* (1953.) te *Hrvatski gospodarski glasnik* (1971). *Hrvatski tjednik* (1971.) unio je revoluciju u hrvatsko novinstvo, iako je ubrzo prestao izlaziti.

Slobodno se razvija vjerski tisak, poglavito katolički: *Glas koncila* (1963.), *Mali koncil* (1966.), *Kana* (1970.)¹⁷.

Vrlo snažan pečat razvoju novinstva daje omladinski tisak: *Tlo*, *Omladinski tjednik*, *Pitanje*, *Studentski list*, *Naše staze* (u Splitu), *Zoranić* (u Zadru).

Razdoblje liberalizacije i reformi bilo je nasilno prekinuto u Karadžorđevu (1. prosinca 1971.). Ugušen je liberalni, pluralistički hrvatski medijski sustav, proglašen nacionalističkim i kontrarevolucionarnim. Na udaru Suda časti Novinarskog društva Hrvatske naći će se 50 novinara, a njih 170 završava na crnim listama. Nekima je trajno zabranjeno baviti se novinarstvom. Nasilno su ukinuti *Hrvatski tjednik*, *HGG*, *omladinski listovi*, *Hrvatsko sveučilište* i časopisi *Matice Hrvatske*. Bio je to radikalna obračun vlasti nakon kojega slijedi desetak hrvatskih i novinarskih olovnih godina¹⁸.

U tom se razdoblju javlja relativno malo novih izdanja: *Fokus* (1973.), *CAK* (u Splitu 1973.), *Sam svoj majstor* (1975.), revija *Sprint* (1976.), *Omladinski zabavnik* (1973.). Zanimljivi su medijski projekti tjednik OKO (1973.) te *Polet* (1976.). *Vjesnik u srijedu* prestaje izlaziti 1977. godine.

Najvažniji i svakako najsnažniji prodor i povratak u suvremeno novinarstvo predstavlja pokretanje tjednika *Danas* u obliku njusmagazina (1982.)¹⁹.

Prema raspoloživim podacima, Hrvatska je 1960. godine imala 223 tiskovine novinskog obilježja; 1970. bilo ih je 337, 1980. njihov je broj dosegno 667, a 1985. zabilježen je 681 naslov.

¹⁷ Novak, Božidar, isto, str.597-600

¹⁸ isto, str. 762-772

¹⁹ isto, str. 895-902

Novinstvo u slobodnoj Hrvatskoj

Novo razdoblje hrvatskoga novinstva počinje stvaranjem samostalne i neovisne Hrvatske. Na novinskoj pozornici događaju se krupne promjene i repozicioniranje pojedinih listova. Pokreću se novi naslovi, prije svega *Slobodni tjednik*, koji u Hrvatsku uvodi žuto novinarstvo, zatim *Globus*. Počinje privatizacija u novinarstvu. *Novi list*, *Glas Istre*, *Slobodna Dalmacija*, pa tjednici *Arena*, *Privredni vjesnik* i neki drugi koriste pogodnosti Zakona o privatizaciji. Vladajuća stranka, međutim, veoma brzo većinu listova stavlja pod svoj nadzor. Čvrsti monopol uspostavlja se nad *Večernjim listom*, *Vjesnikom*, *Hrvatskom tiskarom* i poduzećem za distribuciju novina – *Tisak*. *Glas Slavonije* preuzima se nasilnim putem; *Slobodna Dalmacija* se manipulacijama i pravnim smicalicama otima novinarima i prodaje, praktički poklanja tajkunima.

Raspada se sustav *Vjesnika*. Svaki se dnevnik i tjednik osamostaljuju. S tržišta nestaju *Danas* i *Start*. Pojavljuju se novi medijski vlasnici: EPH s nizom novinskih i revijalnih izdanja. Uz pomoć stranog kapitala EPH uskoro prerasta u najznačajniju novinsku medijsku kuću u Hrvatskoj. *Nacional*, *Feral Tribune*, *Vijenac*, *Zarez*, *Hrvatsko slovo* samo su neki od novih naslova koji se javljaju kao relevantni čimbenici na hrvatskom medijskom tržištu. Tu su još *Glorija*, *Svijet*, *Zaposlena*, *Mila*, *Auto klub*, *Arena* i *mnogi drugi*. Zapaža se 'bijeg' od političko-informativnih glasila prema zabavnom štivu, što će biti dominantna odrednica hrvatskog novinstva sljedećih nekoliko godina.

Pojavom *Jutarnjeg lista* (u sklopu EPH-a) slika se radikalno mijenja (1998.). Javlja se treći nacionalni političko-informativni dnevnik. Počinje nemilosrdna borba za politički utjecaj i položaj na tržištu. U EPH ulazi njemački kapital (WAZ – Westdeutsche Allgemeine Zeitung), a u *Večernji list Styria* iz Graza (nakladnik *Die Kleine Zeitung* i *Die Presse*).

U 21. stoljeće hrvatsko novinstvo ulazi s oko 500 medija, od kojih je 14 dnevnika, prisutni su brojni kvalitetni pluralistički tjednici, relativno razvijeni lokalni dnevници (Karlovac, Zadar) i tjednici; postoji razvijen sustav lokalnih radiopostaja i raširen sustav Hrvatske radiotelevizije i nekoliko komercijalnih televizijskih postaja. Na tržištu dnevnika javlja se prvi kompaktan list – tabloid *24 sata* (2005.), čime počinje novo razdoblje u hrvatskome novinstvu. Javljaju se i prve hrvatske poslovne dnevne novine – *Poslovni dnevnik*. U Hrvatsku ulazi švedski kapital, preko tjednika *Business.hr* (2005.), javlja se novi poslovni tjednik *Lider*. EPH pokreće (2006.) prve

besplatne dnevne novine – *Metro*. Ukratko, tržište novinskih tiskovina stalno se obogaćuje novim naslovima. Nastaje novo razdoblje u kojem se novine bore za golo preživljavanje.

Neprekidna borba za slobodu

Ovo su, jasno, samo naznake iz povijesti hrvatskog novinstva, bez pretenzija da budu cjeloviti prikaz, a naročito ne i ocjena stanja. Uz ostalo, nedostaje prikaz hrvatskog novinstva u inozemstvu, hrvatskoj dijaspori, koje čini značajan dio te povijesti.

Međutim, stalno je prisutno obilježje i zajednička poveznica za cijelo vrijeme razvoja hrvatskoga novinstva, od kraja 18. stoljeća do danas. Riječ je o neprekidnoj borbi da se, najprije kroz novinstvo, osiguraju nacionalni identitet i sloboda izražavanja, odnosno sloboda i pravo na drugačije mišljenje. Tu dimenziju hrvatskom novinstvu, bez obzira na povremena lutanja u stranačkim vodama ili totalitarizmu, nitko ne može oduzeti. Ta borba i nastojanja traju do današnjih dana...

U tu se borbu potpuno 'uklapaju' misli nekolicine istaknutih novinarskih bardova, koji su u različito vrijeme ocjenjivali ulogu novinara u hrvatskom društvu. Vrijedno ih je zabilježiti:

- Milan Grlović, prvi predsjednik Hrvatskog novinarskog društva: *«Da uzmogne vršiti svoju uzvišenu misiju u narodu, štampa mora biti neodvisna; ona mora biti poštena, da bude ugledna; mora biti složna da bude jaka i uplivna».*
- Marija Jurić Zagorka, prva hrvatska novinarka: *«Novinar je vječni borac koji mora u sebi imati duboko razvijen nagon da uvijek maršira naprijed, da, uvijek naprijed, nikada da sustane».*
- Antun Gustav Matoš: *»Novinar, dakle po zanatu (je) borac proti nepravdi».*
- Ive Mihovilović – Spectator: *«Novinari koji pišu svaki dan, na ispitu su pred ogromnom ispitnom komisijom koja je vrlo sklona da im dodijeli 'kolac'».*
- Veselko Tenžera: *«Kritičar sam u sredini koja više cijeni bilo kakav rad nego kritiku toga rada».*
- Krešimir Džeba: *«Političarima nikako ne ide u glavu da novine ne postoje».*

zato da bi oni svoje dvojbene mudrosti pripćavali narodu nego da iz njih doznaju što misli narod».

- Božo Novak: *«Ćak ni najokrutniji totalitarizmi XX. stoljeća nisu uspjeli ugušiti vjekovnu težnju hrvatskog novinarstva prema istini, pravdi i slobodi».*

Literatura

Horvat, Josip: Hrvatsko novinstvo 1771-1939, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.

Horvat, Josip: Hrvatski panoptikum, Zagreb, 1965

Novak, Božidar: Hrvatsko novinarstvo 20. stoljeća, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

Bogdanov, Vaso, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, NIP, Zagreb, 1958.